

SECTION VIII. THE HISTORY OF LANGUAGE

Tetyana Karlova

УДК 81'373.2:811.16=133.1=124:81-112

**НОМІНАТИВНИЙ СТАТУС ДІЄСЛОВА З ПОЗИЦІЙ КОГНІТИВНОЇ
ОНОМАСІОЛОГІЇ (СИМБІОЗ ЛЕКСИЧНИХ ТА СИНТАКСИЧНИХ КОНЦЕПТІВ)**

The article considers the nominative status of the verbs as means of concepts verbalization. The study of the verb in terms of semantics and onomasiology cannot be conducted regardless its predicative essence. This dual essence (lexical and syntactic) requires the exploration of the verbs as verbalizers of lexical-syntactic concepts.

Keywords: verb, nominatheme, lexical-syntactic concept.

Питання номінативного статусу дієслова є першим, що потребує ґрунтовного розгляду під час його ономасіологічного вивчення. У своїх витоках теорія номінації базувалася на дослідженні іменника, чия номінативна функція безсумнівна та зрозуміла. Тривалий час уважали, що дієслово у сфері номінації поступається іменнику [Кубрякова 1978: 104]. Саме цей факт зумовлює наявність великої кількості досліджень концептів шляхом аналізу іменників, а протиставлення імені дієслову пояснює перевагу його вивчення як синтаксичної одиниці. Коло дієслівних найменувань викликає значні труднощі при дослідженні, тому що сфера його референції невизначена; непередметність цієї сфери та констатація суб'єктно-об'єктних відносин вимагають аналізу категорії відношення, а функційне навантаження відтісняє всі інші його функції. Основну особливість дієслова вчені вбачають у його синтаксичному статусі, тому що дієслово є потенційною синтагмою [Кероп'ян 2003]. **Актуальність** роботи зумовлена зосередженістю науковців на функційному аспекті існування дієслова і його недостатнім висвітленням з семантико-когнітивних позицій.

Метою статті є вивчення статусу дієслова як номінативної одиниці, що поєднує у собі лексичний та синтаксичний концепти.

Указана мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити ономасіологічний статус дієслова порівняно з іменником;
- розглянути поняття “лексичний” і “синтаксичний” концепти;
- обґрунтувати необхідність вивчення дієслова як “лексико-синтаксичного концепту”.

Застосовано такі **методи**: описовий, семно-компонентного аналізу і формалізації.

Розгляд семантики дієслів не з функційних позицій як предикатних одиниць речення, а як членів ономасіологічного класу з тлумаченням їхніх значень як лексико-синтаксичних концептів становить **наукову новизну** роботи.

Е.В. Кузнецова в статті “Дієслово та ім'я: їхня протилежність та єдність” висловлює думку про те, що дієслово та ім'я – це, насамперед, певна єдність протилежностей, які можуть існувати лише як частини цієї єдності. Семантично дієслово та ім'я протиставлені категоріально-граматичними семами “процес” і “предмет”. Поняття процесу за своєю природою релятивне – воно передбачає врахування багатьох складників ситуації, що номінується, тому дієслово в ролі знаку номінації позначає дію, яку хтось виконує і яка на когось спрямована – семантику дієслова неможливо усвідомити поза зв'язком із субстанціями. Вказана семантична специфіка свідчить про те, що членування імені та дієслова на “предмет” і “процес” є умовним, оскільки і в дієслівному значенні ми знаходимо предметні семи. Дієслово стає значущим як носій предикативності і як маніфестатор процесів-відношень, дій-ознак, у яких віддзеркалюється рух людської думки, що пізнає і усвідомлює світ як систему субстанцій, пов'язаних відносинами [Кузнецова 1987: 3-7].

Змістове варіювання дієслівного значення більш різноманітне, ніж у іменника, внаслідок чого і концептуальний об'єм дієслова ширше. І саме цей факт робить його семантику значно глибшою і здатного до численних коливань та перетворень. Дієслово виражає не окремий об'єкт чи абстрактне поняття як іменник, а містить у собі цілу пропозицію. Тому при теоретичному вивченні значення дієслова необхідно враховувати його екстралінгвістичну зумовленість. Його денотатом є ситуація, яка розгортається в часово-просторовій площині, до складу якої входять субстанції з їх ознаками і процеси з їх характеристиками [Сентенберг 1990: 33]. У цьому випадку необхідно визначити, як співвідноситься дієслівне значення з концептом та що воно являє собою з ономасіологічного погляду. С.В. Шевчук описує дієслово як одиницю, яка має подвійний ряд функцій на всіх рівнях. По-перше, на лексичному рівні воно виступає в ролі одиниці лексичної, концептуальної номінації, яка називає певну дію або явище. По-друге, лексема, що позначає дієслово, репрезентує значення всієї ситуації загалом, а отже, дієслово виступає як предикат, який є одиницею особливої, комплексної номінації. Ця одиниця визначає ситуацію як одне ціле, що складається з нього самого та його аргументів [Шевчук 2008]. Наразі дуже схожим до цієї думки є існуюче розмежування лексичних і синтаксичних концептів. Лексичні концепти – це концепти, репрезентовані значенням окремого слова (номінатемами). Відповідно синтаксичні концепти – це “образи ситуацій, усвідомленні людьми і вербалізовані у синтаксичних структурах [Попова 2009: 59]”. “Синтаксичні концепти моделюють шляхом дослідження семантики речення як мовної одиниці, абстраговано від його конкретного лексичного наповнення, тобто шляхом встановлення узагальненого змісту структурної схеми речення [Кузьміна 2012: 87]”.

Змістовою основою дієслова є ономасіологічна категорія “процесуальність” [Кубрякова 1978: 47]. Називаючи дію чи стан, воно набуває значення, яке відображає характер дії, особливості протікання процесу, спосіб його реалізації, його джерело та кінцевий результат. У семантичному аспекті дієслово має не просто лексичне значення, а містить у собі макет майбутнього речення [Кадола 2004]. “Дієслівний вузол, який є центром речення в більшості європейських мов, презентує свого роду маленьку драму. Дійсно, як у будь-якій драмі, у ньому обов'язково є дія, а також найчастіше діючі персонажі і обставини [Теньєр 1988]”. “Категоризація процесів та подій реального світу, зафіксована в лексичній семантиці дієслова, може бути виявлена, змодельована і представлена у вигляді переліку типових ситуацій у результаті аналізу типової семантики цих дієслів [Бабенко 1999: 15]”. У зв'язку з цим Ю.Д. Апресян називає дієслова прототиповими іменами дій, діяльностей, поведінки, процесів тощо (або предикатні імена – термін Н.Д. Арутюнової) [Апресян 2009: 33].

Та все ж, попри таку багатоплановість і різнобічність дієслівних значень, семантико-ономасіологічне дослідження дозволяє виявити низку категоріальних ознак, що є спільними для всіх дієслів, які характеризують їх як клас. З ономасіологічної точки зору, на думку О.С. Кубрякової, все різноманіття дієслівних значень можна звести до єдиного інваріантного смислу – усі дієслова “предикують” імені певну ознаку, тобто всі вони описують властивості предметів і характеризують їх [Кубрякова 1978: 34]. Отже, вони у своїй номінативній функції називають ситуацію та виявляють категорію “ознака” [Уфимцева 1977: 39]. Але, як зазначає Г.В. Степанова, на відміну від прикметника, дієслово презентує ознаку як активний процес зміни, що відбувається в часі та передбачає наявність об'єктів, на які розповсюджується ця ознака. Дослідниця демонструє цей процес на прикладі дієслова *забыть – утратить воспоминание – утратить, потеряют что-либо – перестать иметь что-либо*, де остання сходинка виступає семантичним інваріантом, який конкретизується в значенні кожного з зазначених дієслів [Степанова 1978]. Найбільш абстрактні семи дозволяють характеризувати дієслово як таке і виявляють сутність його існування в мові.

Так, Р.М. Гайсина виділяє два типа сем, які відображаються в значенні дієслова: субстанціональні (предмети та їх ознаки), які презентують лексико-синтаксичну частину

значення дієслова, і несубстанціональні (дії, події, відношення та їх ознаки), що визначають безпосередньо лексичне значення дієслова [Гайсіна 1982].

Серед останніх виокремлюють семи “становлення” (для динамічних дієслів – передбачають внутрішній розвиток факту) і “буттєвості” (для статичних дієслів – передбачають наявність події як факту без вказівки на його розвиток), тобто дієслова поділяють на предикати дії, процесу та стану (динамічні та статичні) [Васильєв 1982]. Далі йде розподіл на семи “дія”, “стан”, “відношення”, які конкретизуються іншими семами, що лежать у основі виділення парадигм [Гайсіна 1982: 16]. Таким чином, методом семно-компонентного аналізу значення кожного слова може бути репрезентованим у вигляді певного набору сем, або точніше семантичних множників, які в різних номінатах будуть мати різне або тотожне наповнення, виходячи з опозитивного характеру парадигматичних відношень. М.В. Мирончук вважає, що для дієслів кількість таких сем може дорівнювати кількості питань, що ставлять до дієслова: Яка дія? Хто її здійснює? На кого вона спрямована? З якою метою? Яким чином? Який результат? [Мирончук 2006: 21-22]. Необхідно зауважити, що мова наразі йде не про актанти, а про внутрішній склад дієслівного значення. Номінатами певної лексико-семантичної парадигми містять відповіді на поставлені питання вже в своїх значеннях і не потребують контексту для їхньої реалізації.

Проведене нами семантико-ономасіологічне моделювання предикатних значень засвідчило, що значення дієслівної номінатами може бути представлене у вигляді пропозиції, слотами якої виступають семантичні множники [Карлова 2013]. При цьому компоненти значення розуміємо як реалізатори певних семантичних множників, що мають узагальнювальне категорійне значення. Такий підхід тісно переплетений з теорією семантичних відмінків [Теркулов 2010], розробленою в аспекті семантико-синтаксичних досліджень, однак наразі пропозицією (аналог речення в синтаксисі) вважаємо семантичне наповнення значень предикатів як згорнутої моделі денотативної ситуації. Прикладом такого моделювання може стати група предикатів з інваріантним значенням “розуміти”.

Номінатами цієї групи належать до цілеспрямованих предикатів зі значенням результату процесу мислення, оскільки наразі метою роботи людської думки стає розуміння об’єкта, явища чи думки, досягнення чіткого або правильного уявлення про когось, про щось. Таким чином, семантичний множник R “фактитив” (результат) стає для номінатем цієї групи інтегральним. Процес розуміння, тобто “усвідомлення, з’ясування смислу чогось (значення чогось, що досягається розумом)”, передбачає наявність двох стадій, що відображається в мові у вигляді подвійного трактування значень предикатів “розуміння”. Вони номінують або розуміння як результат мисленнєвого процесу, або сам процес становлення розуміння. Диференційна сема “результативність” у їхніх значеннях стає передумовою формування привативних опозицій (*понимать* “усвідомлювати смисл” – *понять* “усвідомити смисл, де наявність правильного уявлення є фактитивом”). Відповідно до зазначених протиставлень номінатами були поділені на дві підгрупи: результативні предикати (рос. *понять, уразуметь, прозреть, вникнуть, выяснить, исказить смысл, недопонять*; давн.-рус. *поразумѣти, сразумѣти, вняти въ умъ, взумѣти*; фр. *saisir, comprendre, attraper le sens, fausser le sens*; лат. *interpretari, complecti, decernere, corde conspicere*) та предикати становлення (рос. *понимать, разуметь, ни бельмеса ни смылеть*; давн.-рус. *недоумѣвати, разумѣти, на умѣ полагати*; фр. *saisir, comprendre, attraper le sens*; лат. *interpretari, complecti, decernere, corde conspicere*).

Підґрунтям для формування еківоленних опозицій стає наявність семантичного множника Q1 “квалітатив”, тобто вказівки на якість розуміння, яка реалізується в трьох головних конкретизаторах “наявність розуміння”, “відсутність розуміння” та “неповне розуміння” (рос. *понимать* “усвідомлювати смисл” – *исказить смысл* “зробити іншим” – *недопонимать* “не зовсім зрозуміти”; давн.-рус. *разумѣти – недоумѣти – недоразумѣти*; фр. *comprendre – méprendre – fausser le sens*; лат. *intellegere – caligare – haesitare*).

Серед інших семантичних множників, які входять до складу значень номінатем цієї групи як диференційні або потенційні, були виділені такі: “темпоратив” з конкретизатором “швидко” (рос. *схватить, хватать на лету*; фр. *saisir le sens*; лат. *mente comprehendere*); М “медіатив” з конкретизаторами “вдумавшись” (рос. *вникнуть, проникнуть*; давн.-рус. *воззрѣти, воззрѣти*; фр. *pénétrer, entrer*), “засвоївши дещо” (рос. *сообразить*, давн.-рус. *смышлевати*, лат. *corde conspicerere*).

Більшість предикатів групи потребують обов’язкової вказівки в реченні на об’єкт і містять у своїх значеннях семантичний множник О “делібератив”. Можливі і винятки. Наприклад, безоб’єктне вживання російського дієслова *прозреть*: *Измученные и изголодавшиеся народы Северной Африки вдруг в одночасье все прозрели и пошли гуськом устанавливать у себя демократические режимы* (<http://regnum.ru> 03.03.2011).

Семантичне наповнення значень номінатем представленої групи може бути змодельоване так: S+V+R+(T)+(M)+O. Пропонована модель є моделлю значення, а не речення, але їхня велика подібність та вищезазначені особливості предикатів дозволяють говорити про можливість вербалізації у дієслівних значеннях “синтаксичних” концептів. Оскільки мова йде про вивчення семантики номінатем, і для уникнення термінологічної плутанини, вважаємо доцільним застосування терміна “лексико-синтаксичний” концепт.

Лексико-синтаксичний концепт – це концепт, репрезентований значенням номінатем, який людина усвідомлює як образ ситуації з усіма притаманними їй актантами.

Висновки. Проблема дослідження дієслівної вербалізації концептів виходить далеко за межі протиставлення семантики і синтаксису. Вона полягає в тому, що дієслово, взяте як окрема номінативна одиниця, не просто залишається при цьому потенційною синтагмою, а поєднує в собі лексичний і синтаксичний концепти. Сам термін “синтаксичний концепт” був розроблений для вивчення речень як способу вербалізації концептів, але пропозиційне моделювання дієслівних значень робить очевидним, що їхнє трактування лише як концептів лексичних є не повним і не достатнім.

Перспективою подальших розвідок є теоретичні розробки методик дослідження лексико-синтаксичних концептів, а також практичний аналіз засобів вербалізації концептів.

References

- Апресян 2009: Апресян, Ю.Д. Исследование по семантике и лексикографии [Текст] / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славян. культуры, 2009. – 568 с.
- Бабенко 1999: Русская глагольная лексика : денотативное пространство [Текст] : [монография / под общ. ред. Л. Г. Бабенко]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 460 с.
- Васильев 1982: Васильев, Л.М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики [Текст] / Л. М. Васильев // Семантические классы русских глаголов : [межвуз. сб. науч. трудов]. – Свердловск : Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 11-14.
- Гайсина 1982: Гайсина, Р.М. К семантической типологии глаголов русского языка [Текст] / Р. М. Гайсина // Семантические классы русских глаголов : [межвуз. сб. науч. трудов]. – Свердловск : Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 15- 21.
- Кадоло 2004: Кадоло, Т.А. Русские ментальные глаголы в аспекте полиситуативности [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. А. Кадоло. – Кемерово, 2004. – 189 с.
- Карлова 2013: Карлова, Т.Є. Ономазіологічний клас предикатів «мислення» в синхронічному та діахронічному вимір [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Т. Є. Карлова. – Донецьк, 2013. – 263 с.
- Кероп’ян 2003: Кероп’ян, А.Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / А. Р. Кероп’ян. – Донецьк, 2003. – 20 с.
- Кубрякова 1978: Кубрякова, Е.С. Части речи в ономазіологіческом освещении [Текст] / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.

Кузнецова 1987: Кузнецова, Э.В. Глагол и имя : их противоположность и единство [Текст] / Э. В. Кузнецова // Номинативные единицы языка и их функционирование : [межвуз. сб. науч. трудов]. – Кемерово : Кемеровск. гос. ун-т, 1987. – С. 3-10.

Кузьмина 2012: Кузьмина, С.Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях [Текст] / С. Е. Кузьмина // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск : Изд-во ЧелГУ, 2012. – № 17 (271). – С. 87-90.

Мирончук 2006: Мирончук, М.В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах [Текст]: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / М. В. Мирончук. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 182 с.

Попова 2009: Попова, З.Д. Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики [Текст] / З. Д. Попова // Respectus Philologicus, issue : 16 (21) / 2009. – Pp. 56-61. – Режим доступа : www.cceol.com. – Название с экрана.

Сентенберг 1990: Сентенберг, И.В. Некоторые особенности лексического значения глагола. На материале английского языка [Текст] / И. В. Сентенберг // Проблемы изучения слова : семантика, структура, форма. – Калинин : Изд-во Тверск. гос. ун-та, 1990. – С. 33-40.

Степанова 1978: Степанова, Г.В. Семантика многозначного слова [Текст] / Г. В. Степанова. – Калининград : Изд-во КГУ, 1978. – 52 с.

Теньер 1988: Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса [Текст] / Л. Теньер. – Режим доступа : <http://www.classes.ru>. – Название с экрана.

Теркулов 2010: Теркулов, В.И. Номинатема : опыт определения и описания : [монография] / В. И. Теркулов / [научн. ред М.В. Пименова]. – Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – Вып. 1. – 228 с. – (Серия «Знак – Сознание – Знание»).

Уфимцева 1977: Уфимцева, А.А. Языковая номинация : виды наименований [Текст] / А. А. Уфимцева, В.Н. Теля. – М. : Наука, 1977. – 360 с.

Шевчук 2008: Шевчук, Е.В. Особенности группы релятивных глаголов с семантикой компаративности в английском языке [Текст] / Е. В. Шевчук // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Режим доступа : <http://www.jurnal.org/articles/2008/fill25.html> – Название с экрана.

Проаналізовано номінативний статус дієслівної лексики як способу вербалізації концептів. Розгляд дієслова з семантико-ономасіологічних позицій не може проводитися без урахування його предикатної сутності. Ця двоїста сутність (лексична і синтаксична) вимагає дослідження дієслів саме як вербалізаторів лексико-синтаксичних концептів.

Ключові слова: дієслово, номінатема, лексико-синтаксичний концепт.

Available 24 September 2013.